

Вера КИРКОВА

Софийски университет „Св. Климент Охридски“, България

**ТРАНСГРЕСИВНИТЕ ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА
В ПРЕВОДАЧЕСКАТА ПРАКТИКА – ЗА НЯКОИ
ЛИНГВОКУЛТУРОЛОГИЧНИ ПРОБЛЕМИ СЪС СЦЕНИТЕ НА
СЕКСУАЛНО НАСИЛИЕ ПРИ ПРЕВОДА
НА РОМАНА „СЛЕПОТА“ ОТ ЖОЗЕ САРАМАГО**

Vera KIRKOVA

Sofia University “St. Kliment Ohridski”, Bulgaria

**THE TRANSGRESSIVE CHALLENGES IN THE PROCESS
OF TRANSLATION: ABOUT SOME LINGUOCULTUROLOGICAL
PROBLEMS WITH THE SEXUAL ABUSE SCENES THAT
THE TRANSLATOR FACES
IN JOSÉ SARAMAGO’S NOVEL “BLINDNESS”**

През 2022 г. се бележат сто години от рождението на носителя на Нобелова награда за литература Жозе Сарамаго. Като преводач на български език на един от неговите най-ярки романи за мен е дълг и привилегия да взема отношение по някои реални практически проблеми, възникнали в процеса на утвърждаването му в България. Тъй като алегорията на деградирания социум в „Слепота“ крайно брутализира всяка описана ситуация, обръщам особено внимание на едни от най-шокиращите сцени при оскотяването на човека, докдето води връхлетялата непонятна епидемия. Тези моменти в своята трансгресивност бяха същинското преводаческо предизвикателство, което тук ще се разгледа през призмата на лингвокултурологията.

The year 2022 marks a centenary of the birth of José Saramago who was laureate of the Nobel Prize in literature. As the Bulgarian translator of one of his most brilliant novels it is my duty and privilege to take a stand on some real practical issues that have arisen in the process of its popularization in Bulgaria. Since the allegory of the degrading society in “Blindness” brutalizes to the extreme every situation described, I pay particular attention to some of the most shocking scenes in the dehumanization of mankind, which was provoked by the outbreak of an incomprehensible epidemic. These moments in their transgressiveness were the real challenge in terms of translation and will be examined here through the lens of linguoculturology.

Ключови думи: „Слепота“, Сарاماго, насилие, трансгресия, превод, лингвокултурология

Keywords: “Blindness”, Saramago, violence, transgression, translation, linguoculturology

Встъпление

През 2022 г. се честват сто години от рождението на големия португалски писател и носител на Нобелова награда за литература Жозе Сарاماго (1922 – 2010). Наситената световна програма за мащабно отбелязване на повода не пропусна и България – конференции, прожекции, тематични издания въздигат името на този неоспорим и всепризнат майстор на художественото слово. Като преводач на български език на една от най-нашумелите му творби, филмирана за големия екран и разпознаваема вредом, се чувствам пряко ангажирана да взема отношение по някои реални проблеми в процеса на популяризация и утвърждаване в нашата страна.

Тъй като безмилостната алегория на социума в разпад в романа „Слепота“ предполага брутализиране до крайност във всяка описана житейска ситуация, обръщам специално внимание на едни от най-шокиращите и внушаващи безизходност сцени при пълното оскотяване на човека и абсолютната деградация на обществото, до които води непонятната епидемия от ослепяване, масово поразила хората. Тези моменти бяха същинско преводаческо предизвикателство – невъзможни да се прочетат безучастно или да се (пре)напишат с хладна незаинтересованост. За ума е непосилно да приеме безкритично и без съпротива подобни форми на сексуално насилие, на посегателства над личността въобще, унижения, омерзения – за една вмирисана консерва, за една кутия с развалена храна. Смразяващ и трансгресивен е такъв подход в своята незавоалирана образност и патологична безцеремонност спрямо установените поведенчески норми и почитани цивилизационни модели, но сугестивният крах на познатия социален ред е недвусмислен:

Възбуди се, докато опипваше момичето, и премина на жената на лекаря, отново подсвирна, Тая е от по-зрелите, но май и тя ще се окаже страшна женска. Дръпна към себе си двете жени, почти му течаха лигите, когато каза, Ще взема тия, като свърши с тях, ще ви ги прехвърля. Завлече ги в дъното на стаята, където бяха струпани кутиите с храна, пакетите, консервите, килер, от който можеше да се изхрани цял полк. Всички жени вече крещяха, чуваха се удари, шамари, заповеди, Млъквайте, курви, тия женски са еднакви, дай им само да викат, Напъни я и ще млъкне, Я да им дойде ред при мен, да видите как ще молят за още, Побързай, че не издържам и минута повече. Сляпата с безсънието виеше от отчаяние под един сляп дебелак, останалите четири бяха обградени от мъже със смъкнати панталони, които се блъскаха едни други като хиени около мъриша (Сарاماго 2011: 169 – 170).

Изложение

1. За превода и културния контекст

Сред редицата значения, които по речникови дефиниции се полагат на думата „превод“, тук се прескачат всички, незасягащи проблемите на преводния процес като междуезикова и межкултурна трансформация или резултата от тях. Позоваването е само върху онези значения, които са пряко свързани с преобразуването, пресътворяването, преобръщането на даден текст от един език на друг. С особен акцент се третира межкултурната и лингвокултурната съвместимост на заложеното от автора в оригинала и постигнатото в крайния продукт. Специално внимание е отделено и на ролята на преводача като посредник, но със свой собствен изграден мироглед и картина на света, които понякога излизат на преден план независимо от професионалния подход към преводния процес при отъждествяването ту с автора, ту с читателя.

Традиционно теорията на превода го определя като „даден вид трансформации, а именно, междуезикови трансформации“ (Бархударов 1975: 6). Но някак се изключва цялата психическа и умствена активност на преводача по време на тази дейност. А всъщност тя неизбежно стои зад всяко преводаческо решение. Все пак, както още през 1975 г. отстъпчиво твърди в същото изследване Бархударов, несъмнено „би било от интерес [преводът] да се изучи в психолингвистически план“. И въпреки че „все още е доста смътна представата за характера на този процес“, признава по-нататък авторът, в действителност той може да бъде изучен пълноценно „само в една комплексна психо-физиолого-лингвистическа перспектива“ (пак там).

От края на XX в. и особено от началото на XXI в. тази необходимост от пълнота в изследването на превода – като процес и като резултат – неминуемо изисква и един културологичен прочит, защото само такъв би допринесъл за осмисляне и „напасване“ на разминаванията в интерпретациите, които биха могли да произтекат от различията в националните и социално допустими модели на автора и читателите на крайния език – с преводача като междинно звено.

Днес все по-категорично се настоява и на специален поглед към превода през призмата на науката *Лингвокултурология*, където интердисциплинарно се кръстосват различните ракурси за постигането на възможно най-обхватно проучване на обекта, поставен в изследователския фокус. Неговата комплексност, неговата многостранност, както подчертава Бархударов „изключват възможността да се построи един-единствен „универсален“ модел, който би бил в състояние едновременно да отрази всички страни на изучаваното явление с всички сложни взаимовръзки и отношения“ (1975: 7).

2. За лингвокултурата

Поради факта, че настоящото изследване стъпва тъкмо на лингвокултурологична основа, маркирам и същината на този толкова актуален интер-

дисциплинарен научен отрасъл. Той е естественият резултат от търсенето на по-обхватен поглед за разбирането на различните аспекти от действителността, свързани с обществото, културата, межкултурния трансфер и човека като съзидател на това единство и мрежа от зависимости. Бидейки подобласт от езикознанието, възникнала при спояването на лингвистиката с културологията (вж. Маслова 2001), лингвокултурологията изследва многообразието в проявленията на културите на народите, отразено и закрепено в езика.

Още Хумболт и последователите му настояват, че изучаването на езика не е крайната цел, а средство, което служи на по-извисени цели – чрез него човечеството се самоопознава.

В началото на ХХI в. лингвистиката ясно и твърдо заявява, че езикът не просто е свързан с културата, а произлиза от нея и се изразява чрез нея. Изпъква онзи поглед към езика, при който той е способ за създаване, развиване, усъвършенстване и съхраняване на културата. Изучаването на културата *в* или *посредством* езика е все по-отчетливо дефинирано. Хуманитарните науки стъпват на езиковия анализ за целите на своите изследвания и дори във философията, в историята, в антропологията, в културологията се наблюдава тенденция към по-пълното опознаване на човека, на неговата същност и манталитет, с изходна точка езика.

3. За преводача като лингвокултурна личност

Човекът носи определен национален мисловен модел и национален език, част е от една общност, с която ги споделя. За съвременната наука интерес представлява не просто човекът, а личността – като носител на съзнание, като притежаваща сложен вътрешен свят и определено отношение към външната реалност, към своето място в нея и в живота, както и към себеподобните. Именно в личността на преден план изпъква социалната същност на човека и като такава тя непрекъснато еволюира и се усъвършенства, изразявайки различни аспекти на това единство от физически, интелектуални, духовни, душевни качества и богата емоционалност – все пречупени в езика.

Културата формира мисълта на езиковата личност като носител на даден език със съответните възможности, които той ѝ дава да възприема и създава текстове на този език (вж. Караулов 1989, 2010). Паралелно с това личността може да преценява и оценява кое, как и доколко се вписва в изградените вече устойчиви модели. Т.е., ако се обобщи, езиковата личност е онази „идея“, която „пронизва всички аспекти при изучаването на езика, като едновременно разрушава границите между дисциплините, изучаващи човека, доколкото човекът не бива да се изучава извън неговия език (Караулов 2010: 3).

Като безкрайно интересна в такъв контекст се откроява личността на преводача – лингвокултурната личност на преводача, бидейки едновременно приемник на чуждия език, на чуждия текст и контекст, в който се вписва, както и творец на крайния продукт. При разглеждането на езиковата личност въобще

Караулов (2010: 7 – 8) има две много важни постановки, които сам изтъква като базови. Според автора, първо, „няма как да се опознае езикът сам по себе си, ако не се излезе извън пределите му и не се обърнем към твореца, носителя, ползвателя – към човека, към конкретната езикова личност.“ И второ, „единствената противоотрова за неизбежния сякаш редукионизъм при подхода на изследователя към езика в човека ще се окаже самото въвеждане в анализа на конкретен национален език да върви заедно с определени историко, етно-, социо- и психолингвистически особености на неговите носители“ (Караулов 2010: 7 – 8). Т.е. така рамкирана езиковата личност, освен че е национална, е и национално-културна или по-просто казано – културна личност, принадлежаща към определена езикова общност. Вътре може да се открие и съществуването на една по-елитарната езикова личност, занимаваща се с приемането и реализирането на послания на по-ерудирано ниво – примерно, ако става дума за някой знаменит писател или учен, за преводач в конкретния случай.

4. За секса в превода. За сексуалните посегателства в „Слепота“

Или може би първо става дума за секса в съвременната литература въобще? Е, там е. Неизбежно. Навсякъде почти. И е все по-неприкрит и директен – без забулване, без табути и евфемизми. Независимо дали е за удоволствие, по любов, изпълнен със страст и вдъхновяващ:

Облегната на седалката, вече предвкушаваше, ако тази е думата, много-то различни усещания на сексуалното удоволствие, от първото умело докосване на устните, от първата интимна ласка, до последователните експлозии на оргазма, който щеше да я остави изтощена и щастлива, сякаш е разпнатата, но сред ослепителни, главозамайващи, въртящи се фойерверки (Сарамаго 2011: 30).

Или става дума за грубо посегателство и насилие над волята:

Жената на лекаря се намираще до леглото, където я беше замъкнал шефът на слепите, стоеше права и с ръце конвулсивно стискаше рамката на леглото, видя как слепият с пистолета дръпна и разкъса полата на момичето с тъмните очила, как събу панталона си и с пръсти насочи члена си към вагината на момичето, как го вкара и тласна навътре, чу хрипове и мръсни думи, момичето с тъмните очила не казваше нищо, само отвори уста, за да повърне, извърнала глава настрани, очите ѝ бяха насочени към другата жена, а той дори не забеляза какво става, миризмата на повърнатото може да се забележи само когато въздухът и всичко останало не миришат на същото, накрая мъжът се разтърси целият, направи три мощни тласъка, сякаш забиваше три клина, задъхна се като давец се шопар, беше свършил. Момичето с тъмните очила плачеше тихо. Слепият с пистолета измъкна члена си, който все още капеше [...] (Сарамаго 2011: 170).

Неведнъж ми се е случвало спешно да бъда потърсена за превода на някоя книга като един вид спасител. Причините са най-различни – от заболяване на преводача до екстремна несъвместимост между неговите възгледи с тези на автора. Любопитни са случаите, при които предишният преводач се е отказал поради морални проблеми с избраното за превод произведение. Преводачът, който дори сам е дал идеята за конкретното произведение на издателството и издателството вече е влязло в договорни отношения с чуждестранни институции, внезапно се е отказал, тъй като при нов прочит на текста му се е сторил твърде сложен. Но не сложен до неприемливост от гледна точка на... какво? Лексика, граматика, лингвостилистични похвати? Не. Текстът примерно се е оказал скандализиращо сексуален. Става дума включително и за разискваната тук емблематична книга от 300 – 350 страници (в зависимост от оформлението), която след прочитане даже не оставя спомен точно за лъст, похот и развратност, понеже, макар и откроявайки се като шокиращи, в цялостното внушение се губят няколкото натрапчиви сцени на поквара и брутализирана детайлност на акта. Остават като брънка в хода на събитията, довели да пълната разруха на дезорганизираното от една непонятна епидемия общество:

Слепият с пистолета беше седнал на леглото, мекият му член опираше в края на дюшека, панталоните му бяха омотани около краката. Коленичи тук, между краката ми, каза. Жената на лекаря коленичи. Смучи, каза той, Не, каза тя, Или ще ми го смучеш, или ще те фрасна, а и няма да вземеш храна, каза той [...] Не, Или ще ме смучеш, или в твоята стая никога повече няма да влезе и трохичка хляб, върви да им кажеш, че няма да ядат, защото си отказала да ме смучеш, и после ела да ми разкажеш какво е станало. Жената на лекаря се наведе напред, с върховете на два от пръстите на дясната си ръка хвана и повдигна лепкавия член на мъжа, а с лявата се подпря на пода [...] Приблужи глава, отвори уста, затвори я, затвори очи, за да не гледа, започна да смуче (Сарамаго 2011: 170 – 171).

Всъщност са около две-три страници (разширени през няколко страници с още три-четири отблъскващи по-кратки упадъчни сцени на сексуална агресия до общо десетина страници) от едно цялостно внушение за безизходност и деградация в триста и шестте страници от изданието на ИК „Колибри“ (2011) на български език¹. Във филма на Фернандо Мейрелес „Слепота“² тези сцени са режисирани много ловко, избягвайки прекалено фронталния порнографски елемент откъм визуалност, но подчертавайки звуково с групови крясъци, пи-

¹ Същевременно, в периода от подаването на заявката да участвам в Конференцията „Езици, култури, комуникации – 2022“ и писането на доклада до нанасянето на финалните шрихи за публикуване на статията, от печат излезе второ издание на романа „Слепота“ (2022), специално селектиран като емблематична творба от португалски автор за включване в поредицата „30 бисера от литературата на XX век“ на ИК „Колибри“.

² Blindness, 2008.

същи, хлипания, нанасяне на шумни удари, вой от болка, плач, задъхване и стонове – всичко смесено в ефект през мъгла, в мрак и контражур³. При всички положения обаче, било за четене, било в киноверсия, това са крайно патологични епизоди на насилие за едно цивилизовано по съвременните разбирания общество. Дори преводачката, която първоначално бе предложила услугите си на издателство „Колибри“ през 2010 г., се беше отказала от работата върху творбата заради твърде многото секс вътре.

Тук въпросът, който възниква, е колко секс е много секс. Толкова много, че да откаже един опитен преводач от знаково произведение на световно признат нобелов лауреат. Явно проблемът не е в процентното съотношение спрямо останалата част от произведението, а в интензивността на следващите се кадри и в прекалено директния начин за поднасяне на отклонението от възприетото за нормативно спрямо дадена култура. В рамките на общество, за което се смята, че е постигнало един по-еволюиран социокултурен модел, е тъкмо форма на трансгресивност:

Бяха престанали да проверяват и оценяват предварително физическите дадености на жените. И наистина, щом като и без друго на всичките им беше съдено да минат през същото, нямаше смисъл да губят време и да охлаждаат похотливостта си, като избират по височина и мерят бюстове и ханшиове. Вече ги влачеха към леглата, вече ги събличаха грубо, не след дълго се чу обичайният плач, молбите и умоляванията, но отговорите, когато ги имаше, бяха все едни и същи, Ако искаш да ядеш, си отвори краката. И те ги отваряха, на някои им заповядваха да използват устата си, като на онази, която сега клечеше между коленете на шефа на тия злодеи (Сарамаго 2011: 177 – 178).

Отблъскващо на вид падение! Но все пак авторът е носител на Нобелова награда за литература. И е редно да се пристъпи с доверие към избора как точно да въздейства върху читателя. Преводачът трябва да се помири с ролята си на посредник. Често на студентите си казвам, че преводът е предимно едно творческо, едно артистично превъплъщение и защото навлизаме много навътре в мислите, в ума, в психиката, в убежденията на друг човек, трябва да приемем като свои езиковите подходи към даден проблем, трябва да изпълним ролята на автора, да се слеем с автора, да се превърнем в автора, но на български език. Или както твърди Флорин (1969): „Всяко художествено произведение, издадено на български, независимо от това дали е от наш или чужд автор,

³ За силата на постигнатото внушение мерило може да се открие и в зрителите, които коментират бурно, които въпреки опита за сценично туширане не издържат и излизат да глътнат въздух пред залата, в другите, които със сълзи извърщат лица, както и в продавачите на билети, които предупреждават, ако някой не знае, че става въпрос за прожекция, която не е за хора със слаби нерви и висока чувствителност – все лични наблюдения.

е българска книга, предназначена за българския читател. Оттук следва, че грижата за качеството на превода не е приумица на малцината, които се мъчат да поставят този въпрос на дневен ред.“

В този смисъл в практиката си преводачът би могъл да приеме професионалното предизвикателство, а би могъл и да се откаже от участие и да отхвърли предложението – когато прецени, че не му е по силите, не импонира на представите му или на етичните принципи и морални устои, в които е моделиран културно, и т.н. Но в качеството на преводач не би могъл да преиначава, да редактира, да пренаписва, да осъжда решенията на автора – особено след като вече е приел да свърши работата. Колкото и обтягащо за възприятията му да се явява, както в настоящия случай със „Слепота“:

Докато бавно приближаваше по тясната пътечка, жената на лекаря наблюдаваше движенията на онзи, когото скоро щеше да убие. Гледаше го как от удоволствие накланя глава назад, как сякаш вече ѝ даваше гръкляна си. Бавно, жената на лекаря се приближи, заобиколи леглото и застана зад него. Сляпата продължаваше работата си. Ръката бавно вдигна ножицата, остриетата бяха разтворени, за да проникнат като два кинжала. В този момент, последния, слепият сякаш почувства някакво присъствие, но оргазмът го извади от света на обикновените усещания, отне му рефлексите, Няма да успееш да изпиташ наслада, помисли жената на лекаря и рязко спусна ръката си. Ножицата проникна с всички сили в гърлото на слепия, завъртайки се около оста си, преодоля хрущялите и мембраните, после продължи стремглаво, докато не бе спряна от шийните прешлени. Викът едва се чу, можеше да е животинският хрип на някой, който еякулира, както вече се беше случило с много други, а може дори и точно това да беше в действителност, защото докато струя кръв обливаше цялото му лице, в устата на сляпата конвулсивно бе изхвърлен зарядът от сперма (Сарамаго 2011: 178 – 179).

Преднамерено неподправено. Сквернословно, без намеци, без заобикалки. Твърде директно, твърде натуралистично и сякаш тъкмо това води до онази непримиримост към описанията на неприятните сцени на сексуалното падение, на агресивното животинско задоволяване на нагона, на циничността. Всичко е в прав текст и особено унизително в своята демонстративна насилническа публичност, която, както може да се проследи, се изтъква през цялото време.

5. За лексиката и изразните средства в „Слепота“

Подбраната от Сарамаго лексика за описание на сексуалните сцени е двупосочна в зависимост от това дали актовете са по взаимно желание, или с телата на потърпевшите – жертви на зверски физически и емоционални издевателства – се злоупотребява по най-омерзителен начин. При удовлетворяващ и за двете страни секс, дори когато сякаш е малко перверзен, авторът залага

на набор от внушаваща радост и жизнеутвърждаващ екстаз словесност. Например: *предвкушаваше; сексуално удоволствие; умело докосване на устните; ласка; експлозии на оргазма*. И обратното, когато иска да детайлизира „мръсните“ сцени при изнасилванията, се спира на лексика, която е най-вече експресивна в своята анатомична и физиологична незавоалираност, в своята отявлена „фронталност“, което прави цитираните по-горе описания толкова осезаемо брутални за всички сетива. Например: *възбуди се; почти му течеха лигите; с пръсти насочи члена си към вагината на момичето; вкара и тласна навътре; хрипове; отвори уста, за да повърне; миризма на повърнато; задъха се; измъкна члена си, който все още капеше; хвана и повдигна лепкавия член на мъжа; започна да смуче; клечеше между коленете на шефа; оргазмът; хрущялите и мембраните; шийните преишлени; еякулира; струя кръв; конвулсивно бе изхвърлен зарядът от сперма* и т.н.

Веднага прави впечатление контрастът, който се създава между нежно и гальовно употребените *устни спрямо уста*, милите *докосване* и *ласка* спрямо грубите *дръпна, разкъса, вкара и тласна, влачеха*, между оргазма, който *щеше да я остави изтощена и щастлива* и оргазма, който е *животинският хрип на някой, който еякулира*, и т.н.

Метафорите и сравненията, все по-интензивно водещи към кулминацията с предопределеното убийство на водача на насилниците (*бавно вдигна ножницата, остриетата бяха разтворени, за да проникнат като два кинжала*), също са разположени в две плоскости. Това още повече подчертава агресивното и нехуманно отношение към жените, принудени да се подчинят на скотския нагон на злодеите – от една страна е страстният секс за удоволствие и наслада, при който *последователните експлозии на оргазма* ще направят момичето с тъмните очила *изтощена и щастлива, сякаш е разпната, но сред ослепителни, главозамайващи, въртящи се фойерверки*, а от друга страна същото това момиче с тъмните очила *отвори уста, за да повърне*, като насилникът ѝ дори не забеляза *какво става [...], направи три мощни тласъка, сякаш забиваше три клина, задъха се като давец се шопар, беше свършил*.

Към самото оскотяване читателската аудитория недвусмислено бива насочвана чрез директни препратки към зоосферата. Например: *хиени около мъриша, животински хрип, давец се шопар* и др.

Извод и заключителни думи

Въз основа на изложените наблюдения може да се стигне до основния извод, че за читателите – включително за професионалните преводачи като най-дълбоки читатели на творбата – свикнали в ежедневието с еволюиращия цивилизационен модел, построен на равноправието и уважението към личността, където встъпването във възможно най-интимни отношения се гради на взаимното съгласие, е скандализиращо в мирното и уредено съвремие да се падне до такова ниво, че за вмирирана консерва или къшей стар хляб да трябва

хора от най-културните и уважавани прослойки на обществото да бъдат насилвани физически от всевъзможни дегенерати. Сарاماго перфектно се възползва от такъв похват на един вид лингвокултурна трансгресия, доколкото руши и осквернява разбиранията на адресатите в рамките на даден социум, като умело борави с неотместените от т.нар. „прозорец на Овертон“ възприятия, за да шокира и да провокира възмущение, да внуши безизходност от пълната и повсеместна деградация. Акцентите на това падение са в оскотяването и прекрочването на всякакви задръжки, а настървеното публично задоволяване на нагона, обрисувано възможно най-натуралистично и „мръсно“ – без сантименти, без емоции, само похот и поквара – е едно от най-провокативните им проявления в „Слепота“.

БИБЛИОГРАФИЯ

Бархударов 1975: Бархударов, Л. С. *Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода)*. Москва: Издательство „Международные отношения“. // **Barkhudarov 1975:** Barkhudarov, L. S. *Yazyk i perevod (Voprosy obshchei i chastnoi teorii perevoda)*. Moskva: Izdatelstvo „Mezhdunarodnye otnosheniya“.

Караулов 1989: Караулов, Ю. Н. „Русская языковая личность и задачи её изучения“ // *Язык и личность*. Сб. статей. Москва: Наука, с. 3 – 8. // **Karaulov 1989:** Karaulov, Yu. N. „Russkaya yazykovaya lichnost i zadachi ee izucheniya“ // *Yazyk i lichnost*. Sb. statei. Moskva: „Nauka“, s. 3 – 8.

Караулов 2010: Караулов, Ю. Н. *Русский язык и языковая личность*, Изд. 7-е, Москва: Издательство ЛКИ. // **Karaulov 2010:** Karaulov, Yu. N. *Russkii yazyk i yazykovaya lichnost*, Izd. 7-e, Moskva: Izdatelstvo LKI.

Маслова 2001: Маслова, В. *Лингвокультурология*. Москва: Издательский центр „Академия“. // **Maslova 2001:** Maslova, V. *Lingvokulturologiya*. Moskva: Izdatelskii tsentr „Akademiya“.

Сарاماго 2011: Сарاماго, Ж. *Слепота*. (Превод от португалски: Вера Киркова-Жекова), София: ИК „Колибри“. // **Saramago 2011:** Saramago, Zh. *Slepota*. (Prevod ot portugalski: Vera Kirkova-Zhekova), Sofija: IK „Kolibri“.

Сарاماго 2022: Сарاماго, Ж. *Слепота*. (Превод от португалски: Вера Киркова-Жекова), София: ИК „Колибри“. // **Saramago 2022:** Saramago, Zh. *Slepota*. (Prevod ot portugalski: Vera Kirkova-Zhekova), Sofija: IK „Kolibri“.

Флорин 1969: Флорин, С. За превода от английски език // *Изкуството на превода*. София: Издателство „Народна култура“. // **Florin 1969:** Florin, S. Za prevoda ot anglijski ezik // *Izkustvoto na prevoda*. Sofija: Izdatelstvo „Narodna kultura“.